

5-SINF ONA TILI DARSLARIDA LINGVISTIK BILIMLARNI BERILISHINING MAVJUD HOLATI

THE CURRENT STATE OF THE GRANTING OF LINGUISTIC KNOWLEDGE IN THE LESSONS OF THE 5TH GRADE NATIVE LANGUAGE

Egamova Gulhayo,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya

Maqolada umumiy o'rta ta'lim tizimida ona tili ta'limi mazmunini yangilash, yangi o'qitish metodikasida grammatizmni qisqartirish, lingvistik bilim berishning mavjud holati yoritilgan.

Annotation. The article covers the current state of updating the content of native language education in the general secondary education system, reducing grammaticalism in the new teaching methodology, providing linguistic knowledge.

Kalit so'zlar: til ta'limi, kognitiv-pragmatik, leksik minimum, grammatik maksimum, Muqaddima bo'limi, fonetika, leksikologiya, sintaksis

Keywords: language education, cognitive-pragmatic, lexical minimum, grammatical maximum, preamble section, phonetics, lexicology, syntax

O'zbek filologiyasi hamda ona tili ta'limining islohotchisi professor Baxtiyor Mengliyev ona tili ta'limini isloh qilish bo'yicha yillar davomida "Ma'rifat" gazetasi, "Til va adabiyot ta'limi" jurnali, ommaviy axborot vositalarida takliflar bilan chiqdi. Olim umumiy o'rta ta'lim nazariyasiga ilk bor "leksik minimum", "grammatik maksimum" tushunchalarini olib kirdi. Shu asosda ona tili ta'limi mazmunidagi ortiqcha grammatizmni qisqartirishga erishildi. Mutaxassislar umumiy o'rta ta'lim tizimida ona tili ta'limi mazmunini yangilash, yangi o'qitish metodikasini amaliyotga joriy qilish – o'quvchilarda nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish, lug'at va matn asosida milliy tilni, milliy ma'naviyatni o'quvchi tafakkuriga singdirish, o'quvchini turli nutq vaziyatlariga tayyorlash mexanizmini ishlab chiqishdi. Ta'lim usuli kognitiv-pragmatik tabiat kasb etdi. Mazkur zamonaviy milliy metodika asosida 5-sinf "Ona tili" darsliklari yaratildi va ular hozir amaliyotda qo'llanmoqda.

Ma'lumki, V-sinf ona tili o'quv materiallari bosqichli ketma-ketlik, shakl va mazmun aloqadorligi, tilshunoslik bo'limlarining o'zaro zich bog'liqligiga asoslangan holda berilgan. Bitta eng oddiy sodda yig'iq gapda tilning fonetik, leksik, morfologik va sintaktik qurilishiga oid barcha hodisalarni kuzatish mumkin. Modomiki, shunday ekan, o'quvchilarni tildan yaxlit bir tizim sifatida foydalanish, matn ustida ishlash, fonetik, leksik, morfologik hodisalarni nutqda qo'llashga o'rgatuvchi shunday umumlashtiruvchi bo'lim o'ta zarurdir.

«Muqaddima» bo‘limi o‘quvchilarni tilning sintaksis va punktuatsiya, mustaqil va yordamchi ma’noli so‘zlar, so‘z tarkibi yuzasidan zaruriy bilim, malaka va ko‘nikmalar bilan qurollantirishni ko‘zda tutadi. Bu bo‘lim til, uning barcha bo‘limlari, vosita va birliklari o‘zaro uzviy bog‘langanligini, ma’lum bir fikrni ifodalashda tilning ko‘p vositalarga egaligini tushunishga, uning mohiyatini anglashga yordam beradi. O‘quvchi mazkur bo‘limni o‘rganish natijasida tilni yaxlit bir hodisa sifatida qabul qiladi. Shuning uchun bo‘laklarni butunga aylantirishdan ko‘ra butunni bo‘laklarga aylantirish ancha oson. Shu bois bir butunlikni tashkil etgan «Muqaddima» bo‘limi o‘rganilgandan keyin tilning fonetikasi, leksikasi va morfologiyasini o‘rganish ancha osonlashadi.

O‘quvchi «Muqaddima» bo‘limi orqali ona tilidan o‘rganiladigan bilimlarning bir-biri bilan uzviy bog‘liqligini, har bir mavzu bir halqa bo‘lib, bu halqalar bilim zanjirini hosil qilishini uqib olishi shart. O‘quvchi har bir mavzuni puxta o‘rganishi va o‘z «shaxsiy mulki»ga aylantirishi kerak. Bilim, malaka va ko‘nikmalar halqalardan iborat zanjirga o‘xshashini, har kun olinadigan yangi bilim halqalari oldingi halqalarga bog‘lanishi lozimligini o‘quvchi teranroq anglab yetmog‘i lozim.

«Muqaddima» bo‘limi gap bo‘laklari xususida ma’lumot berishni ham ko‘zda tutadi. Dastur talabiga ko‘ra avval hol, keyin to‘ldiruvchi va so‘ngra aniqlovchi o‘rganiladi. Chunki kesimdan savol berganda hol va to‘ldiruvchi hisobidan sodda yig‘iq gaplar kengaytiriladi. Aniqlovchi esa gap kengaytiruvchisi emas, balki so‘z kengaytiruvchisidir.

Gapni berilgan qoliplar asosida kengaytirish nutqni rivojlan-tirishda muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar «Gap qoliplari» mavzusini o‘rganish jarayonida ikki xil gap qolipiga duch kelishadi:

1. So‘roqlar yordamida berilgan gap qoliplari (masalan, qanday? nima? qachon? nima qildi? kabi).

2. Ramzlar orqali berilgan gap qoliplari.

«So‘z birikmasi» mavzusini o‘rganishda aniqlovchili birikmalar, to‘ldiruvchili birikmalar, holli birikmalar hosil qilish yoki aralash qolda berilgan birikmalarni muayyan birikmalarga ajratish, so‘z birikmalaridagi hokim va tobe so‘zni aniqlash singari ijodiy-amaliy ishlar o‘quvchilar nutqini rivojlantirish uchun o‘ta muhimdir.

«Undalma» mavzusini o‘rganishda asosiy e’tibor undalmalarning gapdagi o‘rni, ularning imlosi va ohangi ustida ishlashga qaratiladi.

«Uyushiq bo‘laklar» mavzusini o‘rganishda berilgan so‘roq gaplar yordamida uyushiq bo‘lakli darak va undov gaplar hosil qilish, uyushiq egalar, uyushiq hollar, uyushiq to‘ldiruvchilar, uyushiq aniqlovchilardan foydalanib matnlar hosil qilish, uyushiq bo‘laklarda qo‘llaniladigan tinish belgilari va bunday gaplarni o‘qish ohangi ustida ishlashga e’tibor kuchaytiriladi.

«Muqaddima» bo‘limining 2-qismi mustaqil va yordamchi so‘zlarga oid bo‘lib, bu bo‘limni o‘rganish natijasida o‘quvchilar so‘zlarni fe‘llar, otlar, sifatlar, sonlar, ravishlar, olmoshlar; ko‘makchilar, bog‘lovchilar, yuklamalar kabi guruhlariga ajrata oladigan bo‘lishlari lozim.

Yordamchi so‘zlarning o‘quvchilar nutqida tez-tez qo‘llanilishini nazarda tutib, mazkur bo‘limni 5- sinfda o‘rganish ma‘qul. Mazkur mavzularni o‘rganishda asosiy e‘tibor bu so‘zlarni gap tarkibida qo‘llashga qaratiladi. Ayniqsa, sodda gap juftlarini bog‘lovchilar yoki yuklamalar vositasida bog‘lab, ularni bir gapga aylantirish, gaplarning mazmunini saqlagan holda shaklini o‘zgartirish (masalan, *Yomg‘ir ham yog‘madi, havo ham ochilib ketmadi – Na yomg‘ir yog‘di, na havo ochilib ketdi*) singari ijodiy-amaliy ishlar nutqiy faoliyatni rivojlantirish uchun o‘ta muhimdir.

«Leksikologiya» 5-sinfda alohida bo‘lim sifatida o‘rganilsa-da, ammo «Muqaddima» bo‘limida so‘zning ma‘nosi, uyadosh so‘zlar, ma‘nodosh so‘zlar, zid ma‘noli so‘zlar, shakldosh so‘zlar, iboralar va tasviriy ifodalarga oid o‘ta zaruriy ma‘lumotlar berish ko‘zda tutilgan. Buning asosiy sababi shundaki, bosqichli ketma-ketlik prinsipining talabiga muvofiq oldingi bo‘limda o‘rganilgan bilimlar keyingi bo‘limni o‘rganish jarayonida mustahkamlanib, takomillashtirilib boriladi. Modomiki, «Fonetika» bo‘limi «Muqaddima» bo‘limidan keyin o‘rganilar ekan, tovush juftlari bilan farqlanuvchi so‘zlar, tovushdosh so‘zlar ustida ish olib borishda so‘zlarning ma‘nosini sharhlash ehtiyoji yuzaga keladi. Buning uchun o‘qituvchi «Muqaddima» bo‘limidan berilgan ma‘lumotlarga tayanib ish ko‘radi.

O‘quv fanining puxta o‘zlashtirilishini ta‘minlash uning atamalarini tushunishdan boshlanadi. «Muqaddima» bo‘limini o‘qitishda asosiy e‘tibor ona tili tizimining asosiy qurilish birliklari, ularning mohiyati va ilmiy atamalarda nomlanishini singdirishdan iborat. Mazkur bo‘limda o‘quvchilar so‘z tarkibi, kesim, ixcham gap, ega, sodda yig‘iq gap, sodda yoyiq gap, hol, to‘ldiruvchi, aniqlovchi, gap qoliplari, so‘z birikmasi, uyushiq bo‘laklar, undalma, ko‘chirma gap, qo‘shma gap; mustaqil so‘zlar, yordamchi so‘zlar; bog‘lovchilar, ko‘makchilar, yuklamalar; uyadosh so‘zlar, ma‘nodosh so‘zlar, zid ma‘noli so‘zlar, shakldosh so‘zlar, iboralar, o‘zakdosh so‘zlar, qo‘shma so‘zlar, juft so‘zlar, takroriy so‘zlar singari zaruriy atamalarga duch keladilar.

O‘quvchi bu atamalarning ma‘nosini puxta bilsagina, o‘rganilayotgan mavzu mohiyatini tushunib yetadi va o‘zi mustaqil faoliyat ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

5-sinfdan boshlab o‘quvchilar zaruriy atamalar yon lug‘atini tuzish va undan foydalanishga o‘rgatib borilsa, bu murakkab ishni amalga oshirish ancha yengil kechadi.

Ona tili darsligi o‘quvchi shaxsini fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglashga, o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish, o‘quvchilarda grammatikaga oid o‘zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so‘zning tarkibi, so‘z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish va uni kundalik hayotda qo‘llay olish kompetensiyasini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. N. Mahmudov, A. Sobirov, Sh. Sattorov, Sh. Toshmirzayeva, D. Mannopova. Ona tili. 5-sinf uchun darslik. T: G'.G'ulom nashriyoti. 2020
2. G'ulomov A. Nutq o'stirish mashg'ulotlari (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). Toshkent, «O'qituvchi», 1995.
3. X. Ne'matov, O. Bozorov. Til va nutq. Toshkent. "O'qituvchi" 1993 yil.
4. X. Ne'matov, A. G'ulomov. Maktabda til sathlarini o'zaro bog'lab o'rganish. Toshkent. 1992 yil.
5. E. Agzamov. Ona tilidan muammoli dars, "Til va adabiyot ta'limi" jurnali. 1993 yil 3-4 qo'shma soni. 27-30 betlar.